

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2002. NOVEMBER

86. SZÁM

ALFÖLDY JENŐ

A lelkiismeret szava

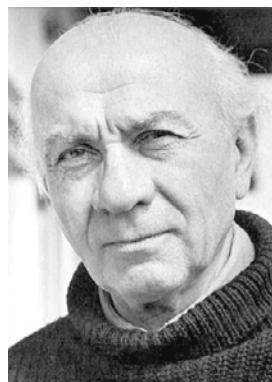
ILLYÉS GYULA: PIHEGŐ

*Én alig hogy kelek,
feküdni vágyom,
egy-kettőt lépdelek,
megállok, pihegek,
terülnék el megint az ágyon,
hol sűrű csönd bizlal, – minek,
mért is futkosnék a világon?*

*Toll, papír is nehéz,
nehéz karomnak
és karom is nehéz
akaratomnak és
magam is sok vagyok magamnak;
szemem küszködve néz,
elejti, amit megragadhat.*

*Száj, váll, tag, nyak, derék
rendre elárul;
mi egybefogna még,
lazul a kötelék;
terjednék, mintha áradás dúl,
egy országé a renyheség,
mely engem választott lakásul.*

*Fekvén is, mint halott
s ily óriásra
dagadván fáradok,
tenger súlyt hordozok,
mert minden új emlék egy mázsa!
maga a föld vagyok,
a mindenség ős lustasága.*

ILLYÉS GYULA
(1902–1983)

*Minél többször elolvassuk,
minél többet töprengünk a
Pihegő című versen, és minél
inkább a roppant életmű
részeként gondolkodunk róla,
annál hajlamosabbak leszünk
arra, hogy furcsa, egyedi
voltában is Illyés fontos költői
vallomásának tartsuk.*

[...]

*A lírai pillanatról van szó,
mely akkor is jogos, ha az
életmű minden más
megnyilatkozása külön-külön
– és egészében is – ellene szól.*

Terjedelemre is nagy életművéből ezúttal nem azért esett választásom Illyés Gyulának erre a versére, mert legfontosabb, noha ritkán emlegetett művei közé tartozónak vélem. A költő maga sem válogatta be a *Pibegőt* a *Konok kikelet* című, szívéhez legközelebb állónak ítélt verseit tartalmazó kötetébe (1981). Mégis úgy vélem, a költő egyik lényeges tulajdonságát járhatjuk körül e költeménye örvén. Különösen, ha némi kitekintéssel is élünk a mű környezetére.

A költő most szemügyre veendő sajátsága nem egyéb, mint – ne féljünk a szótő-ismétléstől – alkotói alkata. Kivételes rögtönző képessége és munkabírása, melyről ilyesféle tréfás mondásai voltak: prózát a bal lábával ír, aki költő. Szorgalma, melyet a múzsáktól ritkán látogatott vetélytársak hol irigykedve, hol az irigységet megvetésbe csomagolva emlegettek. Holott önmagában sem a bőbeszédűség, sem a szófukarság nem érény, nem vétek.

Ha a megírt verssorok mennyisége érték volna, akkor bizonyára a 18. századi grafomán, Kalmár György állhatna a magyar költészet élén, akiről Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című, régiségeket és furcsaságokat felvonultató gyűjteményéből szerezhetünk ismereteket. Kalmár verssorainak száma alighanem meghaladja tíz klasszikus költőnkét összevéve, akkor is, ha közük soroljuk Arany János, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor s még néhány terjedelmes költői életmű birtokosát. A nagy mennyiség, Illyés szerint is, annyira nem értékszempon, hogy erről nyilatkozva többre becsülte azokat az életműveket, amelyek elérnek egyetlen, zsebre vágható kötetben. Kedvenc költői közül Catullust, Villont, Berzsenyit, Mallarmét említi. Válogatott verseinek előszavában azt fejtegeti, hogy tömörebb költészetet mondhatna magáénak, ha lett volna több ideje s nyugalma. Más írásaira támaszkodva hozzá tehetem: ...és ha nem maradt volna benne minden verse befejezése után valami szorongató hiányérzet vagy elégedetlenség, mely új és új nekirugaszkodásra készítette.

Am ugyanebben a rövid előszóban olvasom ezt is: „Vannak lírikusok, akiknek életműve egyben életregény: személyük bestsellerek hőseivel vetekszik.” És megtoldja ezt még egy mondattal, mintegy következőképpen: „A munkájukkal ható művészek vonzanak.” Illyés úgy írja verseit, mint aki költői életrajzot, naplót vezet. Önellentmondás volna, ha eleget tenne annak a prózában elejtett sóhajának, hogy elég lett volna megírnia ötven-száz legfontosabb versét. Verseinek életrajzi folyama (mely nem azonos a versek sorrendjével!) ugyanolyan fontos, mint Ady ciklusokba rendezett kötetkompozíciói. És nemcsak az életrajzi folyamatra való tekintettel, hanem azért is, mert az életmű egyúttal történelmi dokumentum is ország-világ jó fél évszázadáról. Úgy vélem, ez máris megfelelő látószögbe helyezi a *Pibegő* című verset, amelynek élethelyzete maga a munkaképtelenség állapota. Egy percnyi kihagyás, és máris tartania kell az áramlás megszakadtától.

Ilyen fontos tehát a költészetben a szorgalom, az állandó munkaláz?

Azt hiszem, igen. Akkor is, ha vannak költők, akik hosszú hetekig, hónapokig lát-szólagos semmittevésben lézengenek, de közben a végső szót keresik titkos lázban, korántsem meddő várakozásban; állapotuk a várandós asszonyokéhoz is hasonlítható. A szorgalom és a munkaláz helyett inkább termékenységet mondanék. Ez több mint a szorgalom, több mint a mennyiséggel mérhető munka. A teremni, teremteni szóval tartozik egy bokorba. A „termel” igét leszámítva, ez a szóbokor természeti erőket éreztet, s arra utal, hogy a termékenység az igazán értékes tulajdonság. A parányi mag olykor évekig szunnyad, hogy egyszer kihajtsa, és terebélyes fa növekedjék belőle.

Sejthető, hogy amikor a közismerten sokat író Illyés Gyula a kicsi, de a lehető legnagyobb fajsúlyú költői életmű iránti nosztalgiával nyilatkozik, csupán az igazság egyik arcát vetíti elénk. Nem a közösségi, hanem a „személyes” oldalát. Az elégedetlenség akkor is ott motoszkálhat a költő tudata mélyén, amikor legsikeresebb műveit bocsátja közre. A költészetben nincs felső határ, nincs elérhető végcél. Szerencsére. Ha Illyés úgy dönt például az *Oda a törvényhozóhoz* megírása után, hogy immár elmondta azt, ami az emberi alkotásról elmondható (hiszen mi, olvasók, úgy érezzük, hogy fokozhatatlanul tökéletes műről van szó), akkor szegényebbek maradunk az olyan későbbi verseivel, mint például a *Teremteni, Az orsók ürügyén* vagy akár a *Ditirambus a nőkről*. Utóbbi nagy műve úgy ünnepli az emberiség asszonyi felét, hogy az alkotás, a teremtő munka női oldalára bocsát fénycsóvét. Az élet megtartására; a gondoskodás tudományára és művészetére.

Maga a költő mindenesetre a *kevés szóval sokat mondani* elvét vallotta. S bár lehet, hogy akad olyan műve, amely nem teljesíti eszményien ezt az elgondolást, legfőbb jellemzőjéről, stílusáról elmondhatjuk, hogy a művészi takarékoság maradandó példája. Azért hadakozott a sokat írás kényszerével, mert szerette volna megírni azt a verset, mely a továbbiakat fölöslegessé teszi. Tudjuk, lehetetlent kívánt. Nemcsak a tökéletes mű ígésében élt, hanem a megoldatlan társadalmi, nemzeti feladatok soha el nem fogyó kihívásai közepe is. Így küzdött folytonosan az érvényes szóért, a véglegesen, tehát szépen és meggyőzően kifejezett igazságért: állandó szolgálatban, folyamatos készenlétben.

*

Egyik esszéjében fejtegeti, hogy az írók milyen típusokba sorolhatók munkamódszerük szerint. Van, aki a hivatásos katonák kaszárnyai fegyelmét rója magára: hajnalban kel, menetrend szerint engedélyez magának félórás ebédidőt, majd az esti takarodóig dolgozik. Van, aki szerzetesi cellában, a külvilágot teljességgel kizárva rója sorait egy pislákoló gyertya fényénél. Van, aki fényűzően berendezett környezetben, válogatott íróeszközökkel, szinte a merített papír ihletében tud írni. Más inkább a népes család zsongásában képes kibontakozni. Ismét mások a természet nappali fényében, rokonlelkű madarak énekszavát hallgatva szeretnek költeni. Emez a könyökvédős hivatalnok szorgalmával gyűjti az írói „anyagot”. Amaz lármás kocsmák étel- és italgőzében vagy éppenséggel örömtanyák, örömlányok dús ingereitől körülvéve, ópiumillattól bódultan írja remekait. Ha jól emlékszem, ő úgy ábrázolja magát, mint aki a vidéki utazások vagy a városi közlekedés közben is zsebből előkerült papírfecnikre jegyzi föl versötleteit, melyek aztán egy dossziében gyűlnek-gyűlnek, s az emlékezet vagy a pillanatnyi szükség szeszélyei szerint húzza elő valamelyiket úgy, hogy olykor évek is eltelnek közben. Szüntelen készenlétet, kihagyás nélküli költői éberséget, sőt, egyfajta pazarló szellemi bőséget is érzékelek ebben. Azt, amit a *Pibegő* című versben hiányol: „szemem küszködve néz, / elejti, amit megragadhat”. A mű kétségtelenül a figyelemkihagyás pillanatát rögzíti, mondhatni, arra figyel. Megragadva s azonnal ki is tessékelve a ritka, veszedelmes látogatót – azzal, hogy megírja.

A zsebben hordott cédulák, a verscsírákat rögzítő villamos- és ruhatárjegyek csupán a vers fogantatására utalnak. Hiszem, hogy a megírást a hivatalnok, a katona vagy a szerzetes munkafegyelmével és alaposágával végezte. Ez részben vallomásaiból derül ki, de jóval inkább az eredményből: a művekből. A magyar nyelv nagy művészenek múgondjából és lelkiismeretességéből. Műveinek változtathatatlan szépségéből.

S mindezek valóságos arcul ütéseként itt ez a verse, a *Pibegő*, amelyben nem az ihlethiánnyal gyanúsítható szorgalmat, nem a „könnyű toll” csábítását és nem a (Ka-

zinczytól származó, de inkább az őt idéző Arany János nyomán elterjedt) „tűzbe felét” parancsára felszólító szorgalmat veszi célba. Hanem saját, állítólagos renyhességét, tétlenségét s mi több és meglepőbb, lustaságát. Nem a „*Bátrabb igazságokat*” kéri számon önmagától, ahogy közvetlenül a *Pihető* előtt határozza meg programját az életműkiadások rendje szerint. Nem is a „kevesebb több volna” vágyképe bontakozik ki verséből. Ellenkezőleg: az elhatalmasodott, szinte le sem küzdhető nehézkesség és dologtalanság vádját hangoztatja önmagával szemben.

Mi ez? Szerénykedésnek álcázott, fordított dicsekvés? Az illyési önironia, az elidegenítő költői túlzás példája? Talán a költőt gyakran kerülgető depresszió váratlan elhatalmasodása? Netán közvetett vád nemzetének címezve, megszegyenítő módon hangoztatva önmagára szórt vádjait, hogy még Pató Pál úr is talpra ugorjon s a közérdekű cselekvés mezejére rohanjon? Vagy az oly sokra tartott írótlár, Németh László magyarságképek egyik eleme, a „csomorkányizmussal” jellemzett, eléggé nem ostorozható nemzeti jellemvonás hatott rá oly erővel, hogy elsőként önmagában kereste, fedezte föl és nagyította föl mértéktelenül – pontosabban a saját lelkiismereti mértéke szerint –, hogy minél jobban elverhesse rajta a port? Effélére mindig volt hajlama. Csupán a nyelvészkedő Illyés Gyula egyik példájára utalnék: egyik írói jegyzetében nem a hírlapi közírókat és politikai szónokokat, hanem önmagát kárhóztatva (s kissé meg is „rágalmazva”) sorolja, miféle nyelvi vétségeinek ne legyen kímélet. Listáján germanizmusok és más pongyolaságok, henyeségek sorakoznak, melyeket majd’ mindenki elkövet, nemcsak a kávéházban, nemcsak az újságghasábokon, nemcsak a parlamentben és az akadémián, hanem szépprózában, itt-ott még versben is. Arra int, hogy bizony a nyelv legjobb ismerőinek figyelme is ki-kihagy, és mindnyájan kötelesek vagyunk újra és újra átfésülni s elvettett fordulatainktól megszabadítani másoknak szánt gondolatainkat.

Önbírálatra kötelez így. A *Pihető*ben is ezt a mindnyájunkra kiterjedő önbírálatot érzékelhetjük. Petőfi, Ady és Babits után főleg Illyés Gyulának adatott meg az a különleges és hálátlan szerep, hogy népének példát adjon nemcsak a gondolataival, hanem a viselkedésével, a szellemi magatartásával is. Nem akarom ezzel másik legkedvesebb költőm, József Attila elé helyezni. De a költők közt is van „munkamegosztás”. József Attila, szinte önkéntes áldozatként, elégett a máglyán, mint Shelley. De egy népnek a túlélésben, a megmaradásban is példát kell mutatnia valakinek. S ebben Illyés a legfőbb példakép.

*

Csupán egy rövid kitérő Illyés költői és prózai nyelvéről. Kétségtelenül megvan írótlársai többségével szemben is az a „kezdeti előnye”, hogy szép és gazdag nyelvet hozott magával szülőföldjéről. Ezt már első kötetei óta elismeri a szakma. Am ebből nem csupán azt kell tudomásul venni, hogy az íróelődök mellett a természet közelében élő pusztai emberek életszerű és így szükségképpen képszerű, „plasztikus” fordulataiból, kifejezéseiből tanult legtöbbet. Még kevésbé tenném a hangsúlyt a vidéki népnyelv, a nyelvjárások „ízességére”. Ez is előny, gyönyörű példák sokasága bizonyítja. De Illyés ezzel nem élt vissza, mint némelyik népies vagy népieskedő pályatársa. A szavak és a jelentés közti szoros és megbízható kapcsolatra tenném a hangsúlyt. Arra, hogy a közös munkában és általában a közösségi életben kialakult nyelv szükségképpen takarékos, célirányos. Nem túri a fölösleget, a mellébeszélést, a köntörfalazást. Kedvelt példamondatait, melyekből elvenni, hozzátenni nem lehet, ilyesféle szerelmes üzenetek: hétre várlak az állomáson. (S nem az, hogy hajad aranyára, bőrdöd selymére, szemed tengerkékjére vágyom.) Az írótl, akinek stílusa eredendően és tudatosan magába építi a pásztorok, méhé-

szek, gépészek, aratók és marokszedők nyelvét, *bizalom tölti el a nyelv iránt*. Megbízik a szavakban: nem fél attól, hogy cserbenhagyják a szavak, hogy félreérthetik őket vagy kiforgathatják értelmükből. Nem kerülgeti a 20. század folyamán a – részben az elidegenedés jeleként, részben csak divatból elharapódzott – kétség. A szükséges, a helyes és a pontos kifejezés jön az ajkára, tollára. Ez önmagában még nem írói, költői nyelv, de ha olyan talentummal és olyan tudatos önellenőrzéssel párosul, mint Illyés írói-költői gyakorlatában, akkor a legmagasabb rendű stílust köszönhetjük neki.

*

Minél többször elolvassuk, minél többet töprengünk a *Pibegő* című versen, és minél inkább a roppant életmű részeként gondolkodunk róla, annál hajlamosabbak leszünk arra, hogy furcsa, egyedi voltában is Illyés fontos költői vallomásának tartsuk.

Mindenekelőtt egy régi igazságra figyelmeztet, ha *közvetlen vallomásnak* vesszük. Nem tagadhatjuk tőle meg eredendő olvasói jóhiszeműségünket. A vers nem csupán merő tódítás, önirónia. Nem pusztán a magyar irodalom egyik legnagyobb teremtő talentumának játékos füllentése, mely azonnali cáfolatot, illetve a visszajáról való értelmezést követel. A *lírai pillanatról* van szó, mely akkor is jogos, ha az életmű minden más megnyilatkozása külön-külön – és egészében is – ellene szól. A lírai helyzet pillanatnyiságát már a cím érezteti: „pihegni” az ember elgyöngülésében, kimerültségében szokott. Főleg, ha tikkasztó, fülledt nyár van, amikor a heverőről felállni is fájdalmas erőfeszítésünkbe kerül, még ha életerős fiatalok vagyunk is. (Illyés harmincnyolc éves e vers írásakor.) És hogyan érezhetne az örökös alkotói készenlétben, a *forradalmi szolgálatban* élő író fáradtságot? – Neki van rá a legtöbb oka. Érezheti elnehezedését, azt, hogy nem ura testének, tagjainak, akaratának. Érezheti, hogy tehetése cserben hagyta, nem ura képességeinek, gondolatainak. Aggódás töltheti el amiatt, hogy ez az állapot állandósul. És ezt meg is írhatja, mert éppen akkor küzdheti le pillanatnyi tehetetlenségét, ha cselekszik: ha ír. Ezt írhatja meg legjobban, mert ez van kéznél, ez lelki birtoka. Ennek súlyát érzi oly erősen, hogy szinte földbe nyomja. Mázsás tehetetlenség gyúrta le. Ám – Illyés itt nem alkalmazott, de más műveiben otthonos mitológiai példázatával mondván – Anteuszként épp e földhöz nyomottság állapotában tér vissza ereje, melynek birtokában folytathatja írói munkáját és társadalmi küzdelmeit. 1940 táján, a vers írásakor – ekkor is – ezek dandárjában állt.

Ilyen háttérrel a lírai pillanat már önmagában feljogosítja a költőt arra, hogy megírja versét. Az életmű egészében formálódó költői személyiségtől is függ, hogy milyen összefüggések hálójában hat reánk a költemény. Hogy mi minden hallik bele és hallik át rajta. Ha egy Arany János kesereg azon, hogy „Mily tömérdek munka várt még!... / Mily kevés, amit beválték / Félbe’szerbe’ / S hány reményem hagyott cserbe’!...”, akkor olyasmit érezzük, hogy igen, a Kohinoor gyémánt is lehetne még nagyobb. S ha egy Illyés Gyula beszél a tehetetlenségéről, akkor illik magunkba tekinteni. Akkor már hallani véljük a *változtasd meg élted!* parancsát.

*

El nem hanyagolható a vers életrajzi háttére sem. Mi okozta ezt a hirtelen – szerencsére mulékony – összeomlást a harmincas és negyvenes évek fordulója táján? A *Naplójegyzetek* roppant folyama ezúttal nem segít. Bizonyos összefüggésekből kiindulva én 1940 nyarára, nyár végére tenném a *Pibegő* keletkezési idejét, más jelek 1939 nyarára utalnak. A megbízható monográfus, Tüskés Tibor szerint a költő 1939 nyarán bete-

geskedett öt héten át. De tudjuk, a költő makacsul ellenállt annak a szokásnak, hogy datálja verseit. Nem azért, hogy majdani monográfusait bosszantsa, hanem mert munkamódszere nem tűrt ilyen pedantériát. A konkrét élmény s a megírás között akár egy év is elmúlhatott. A betegség mint versihető élmény ott kavarog a *Pibegőre* közvetlenül vagy rövid megszakításokkal rákövetkező versekben. Közöttük tűnik föl a lánya születését köszöntő vers, a gyönyörű *Újszülött*, melyben a költő „legközelebbi kedves rokonom”-ként üdvözli gyermekét, s amely a kötetszerkezetre nézve mintegy kizökkeneti a költőt az önmagával való foglalkozás kényszeréből. Ez a vers nem lehet 1941-nél korábbi. Viszont a *Betegen, ősszel*, a *Fájdalom* és a *Próba-halál* ugyanazon testi válság „tüneteként” keletkezett, mint a *Pibegő*. A *Fájdalom* a költőre viszonylag ritkán jellemző imádságos hangjával tűnik fel. Istent szólogatja, de nem egy misztikus élmény kifejezéséként, inkább a fölépülés utáni tennivalókhöz kérve segítséget, megújuló erőt. A meglepő az, hogy a vallásosnak nem nevezhető költő Istennek ajánlja félbeszakadt, de máris lázasan újra kezdett, cipeléshez, majd kaszáláshoz hasonlított munkáját, melynek folytatását félve-szorongva várja: „...fobászokodva, máris nyögve / új cipelésbe görbedek le.” És: „Mint kamaszt rég a kaszálónál, / hajlongatsz, mintha kasza volnál. / Törölöm az arcom: mennyi van még? / De megállnék már, de nyughatnék.” A tényleges talpra ugrás még várat magára, előbb még újabb megpróbáltatásokat kell kibírnia. A *Próba-halál* szerint a halált kóstolgatja betegségében. Élményét a nagy szimbolistákéhoz fogható, füledt, fény- és hanghatásaiban is lebegő álomképpel rögzíti: „Kék-opálos tejszínű világban / úszom és kóstolgom halálom; / álom felett, ébrenlét alatt lenn / lengek meleg, édes ős elembe”. A *Máglya* című verset csak azért említem, mert ez a jelek szerint makacsnak bizonyult betegség kiújulására utal, még hozzá egy székelyföldi utazás alkalmával. Ez ilyen helyzetjelentéssel és fohással zárul: „Húnyom szemem és fordulok a falnak, / add meg, uram, hogy fiatalnak haljak.” Ezek az életre szólóan megjegyezni érdemes sorok is megmutatják, milyen fontos a költő életében minden esemény, élmény, helyszín és gondolat. A soron következő versek közt találjuk a *Kapcsok* című, feleségéhez írt kis dalt, a szerelmes szonett-írás egyik leggyönyörűbb darabját. („A szenvedély, mely a mulandó izmot / vaspántként kapcsolta testünk köré, / hogy megízlelvén őrizzük a titkot: / egy pillanatra sorsunk istené...” – ez az izzó vallomás csöndesül el a tercinák végére érve a hűség s az összetartozás megtartó gondolatában.) A föltelelezhető betegség versei még nem zárulnak le. Mintegy összegezésként írja meg *A betegség értelméről* című versét, mely szerzőjének egyik legfőbb tulajdonságára irányítja figyelmünket. Arra, hogy a realisztikus pontossággal rögzített élmény – ezáltal a betegség – miképpen válik az élettrajzi tényről független szimbólummá. Testi megpróbáltatása mindenképp elhúzódhatott. E vers után következik a *Szembenézve* 1943-as kötetében a *Kórházban hajnal előtt*, mely a halálfélelem legközvetlenebb kifejezésének tekinthető e verscsoportban. *A betegség értelméről* nagy gondolati erejű vallomásában mégis úgy summázza kiállt szenvedéseit, mint aki túljutott a krízisen, melynek erkölcsi hasznát latolja: „Te merészen, szemközt merj szenvedni. Valld: / volt, ki attól élt, hogy más helyébe halt. / Valld: ki csak magáért szenved és jaját / úgy csörgeti mint a fősvény aranyát, / legtöbbet magából dórén az pazarl. / Szenvedj te, míg szenved a világ s akarj / még több szenvedést és valld, hogy a halál, / az is átváltozás és nem akadály, / akár a mesében, hol boldog király / az lesz, aki próbát legtöbbet kiáll.”

Mondják, hogy a férfiaság nem költőtulajdonság: jobban hasznosulnak versben a női és a serdületlen, gyermeki vonások. Dionüszosz ezek viselőivel játszik szívesebben, s a múzsaák nőneműek. Ezzel nem is kívánok vitába szállni. Csupán annyit jegyeznek

meg: van kivétel. A múzsák atyai irányítója végül is Apolló maga. A szellemi értelemben is harcos, „messzire célzó”.

*

Tegyük fel a kérdést, ha még oly önkényes is: Illyés ugyancsak nagy termékenységgű nemzedéktársa, Szabó Lőrinc vajon megírhatta volna ezt a verset? A kockázatos kérdésfeltevés azért vállalható, mert Szabó Lőrinc a kortárs költők közül Illyés legközelebbi szellemi rokona.* Úgy valahogy, mint Petőfinek Arany, Adynak Móricz, Radnótinak József Attila. Vagyis úgy, hogy a személyes rokonszenven és számos hasonlóságon túl sok mindenben egymást kiegészítő ellentétpárba is állíthatók. Hol a vérmérsékletnél, hol a költői-társadalmi szerepnél, hol a stílusnál, a látásmódnál fogva.

A stílus, főként a kifejezés közvetlensége felől nézve, úgy tetszik, könnyen rámondhatjuk a versre: igen, Szabó Lőrinc is írhatta volna a *Pibegőt*. (Ahogy Tóth Árpád egyik-másik versét Kosztolányi is megírhatta volna és viszont. A föltételezést könnyen ellenőrizhetjük egy rögtönzött irodalmi kvízzjátékban, ha verskedvelő társaság adódik hozzá.) A viszonylag laza jambusok, a merész sorátvetések, a letompított asszonáncok, a rímhelyzetbe hozott kötőszavak s főleg a prózai szövésszerű, mégis hamisítatlan lírai szenvedélytől fűtött mondatok mind az új tárgyilagosság hazai stílusáramlataira vallanak, melynek fő kezdeményezője a húszas évek óta éppen Szabó Lőrinc. Azzal például, hogy nem magáról az érzelemtől vall, hanem az érzelm testi-lelki tüneteit sorolja. A kiváló pályatárs is vállalhatná a második versszak dialektikus fokozását: „Toll, papír is nehéz, / nehéz karomnak / és karom is nehéz / akaratomnak és / magam is sok vagyok magamnak”. Szabó Lőrinc a „Száj, váll, tag, nyak, derék / rendre elárul” már-már pozitívista pontosságot igénylő felsorolása. A képek is reá hajazón szemléltetőek, realiztikusak. A „sűrű csönd hizlal”, a „magam is sok vagyok magamnak, mint halott (...) Óriásra dagadván fáradok” és a „tenger súlyt hordozok” megannyi vaskos túlzás, mely a *Te meg a világ* költőjétől ugyancsak nem idegen.

A túlzások sorozata két mozzanatban hág az irrealitások szférájába: épp akkor szakad el a földtől, amikor a legnagyobb nehézkedést fejezi ki, s amikor a test már magával a földdel azonosul. A „mert minden új emlék egy mázsa” kiáltásban azt érzékelem, hogy a feladatok sokasága, a költői feldolgozásra váró emlékek rengetege bénító: pillanatnyilag meghaladja a költő erejét. Az is lehet, hogy telítve van velük a költő; elege van mindenkől. A háborús hisztériából és az üres nemzetieskedésből, melynek haszonélvezői lelkiismeret-furdalás nélkül küldik vágóhídra eltartóikat. A kultúrát elsöpörő barbárságból, az irodalomba illetéktelenül beszűrődő hatalmi politikából s az embereket megnyomorító és megvadító félelemből. A kiáltó szegénységéből, melynek enyhítésére a birtokon belüliek halvány kísérletet sem tesznek. Az igazságtalan, ostoba

---

* Thury Zsuzsa jegyezte föl *Illyés Gyula Szabó Lőrincről – Szabó Lőrinc Illyés Gyuláról* című, életszerűen lejegyzett kettős interjújában: egymástól függetlenül mindketten legjobb barátjuknak mondták a másikat. Itt olvasható a következő passzus: „Homlokegyenest ellenkező és azonos a világszemléletünk – mondja Szabó Lőrinc. – A szociális részvét, ami benned van, az lakik bennem is a magyar fajta iránt. (...) Mind a ketten a legmagasabb ítélessel szeretnénk átmenteni a legmagasabb kultúrát és a legszélesebb alapra helyezni.” A kölcsönös szembe-dicsérséget kölcsönös ugratással váltogató beszélgetés később egyértelműen tréfára fordul, s versenyt mondogatják, mintha egyenesen ikrek volnának: az a furcsa, hogy arcban nem is hasonlítanak egymásra, holott külföldön mindkettőjüket kínainak nézik.

megkülönböztetésből, amely származásuk miatt százezrek létét veszélyezteti. Az irodalomban is veszélyesen tért hódító falu-város ellentétből, amikor minden a közös szekértáborért, a régi Nyugat, az Ady, Babits, Móricz, Kosztolányi, Füst, Karinthy, Tersánszky fémjelezte folyóirat sokarcúságának megtartásáért kiált. Ez mind az ő felszólamlására vár, neki kell költőként sorompóba állnia és vagdalkoznia, ahelyett, hogy ő is a legnagyobb csodák, a létezés, a szerelem, a mulandóság, a világegyetem, a természet és az emberi kultúra nagy kérdéseit faggatná.

Mi itt „*a mindenség és lustasága*”? Vajon csakugyan arról a tehetetlenségről van szó, amit az elemzés elején érintettem, a magyarság eredendően tunya természetéről, melyből fajtánk csak egy-egy dicső pillanatra tud kitörni, s amelyet Illyés elődei, Kölcsey, Petőfi, Arany, Vajda, Ady, Móricz és mások oly sokat kárhoztattak? Azt az „inerciát”, azaz nehézkedést érzékeli Illyés is, amelyet legfőbb mestere, Babits a magyar alkatról szólva oly jellemzőnek és oly sok baj, főként *mulasztás* ősforrásának tart? Ugy, hogy a vers végén – súlyponti helyzetben – még Illyés egyik legfontosabb szava, a *föld* szó is elmarasztalóan cseng. Még hozzá önmagára vonatkoztatva: „*maga a föld vagyok, / a mindenség és lustasága*”. Szinte visszajukra fordulnak a *Nebéz föld* olyan futamai, melyek „*Ezrediziglen e földbe gyökerezve*” hirdetik az ifjú forradalmár szavait. (Például: „*az én földem ez, belőle fakadtam*”; „*Ez a föld táplál majd!*”; „*Soraim teljes hosszukban e földön fekszenek, belőle táplálkoznak*”; „*Itt élek köztetek / Úgy nyomom a tollat, / Mint nemrég feles földünkbe / Nyomtam az ásómat*” – és így tovább.) Káromlásként hangzik ez a „*mindenség és lustasága*”. Az elfogadhatatlan, lehúzó és nyomasztó tehetetlenség szidalmaként szól, mely alól pillanatnyilag nincs feloldozás.

*

A verset Szabó Lőrinc nem írhatta volna meg, úgy hiszem. A legnagyobb különbség kettőjük közt az, hogy míg Szabó Lőrinc majd' mindig „Az egy álmát” vetíti ki, addig Illyés a közösségnek és a közösségért perel életműve nagy részében. Babits remek Vörösmarty-tanulmányának avatott ismerőjeként világosan tudta, mit jelent a költészetben a *kötelesség* vállalása, mely az egyéni érzelmek hivatásos énekesét is a haza, a nemzet és az emberiség szolgálatába állítja. S ahogy Vörösmarty műveinek sorában az eredendő emóciók vulkányszerű kitörése sem marad el, úgy Illyésnél sem; erről másutt, más alkalommal szeretnék szólni.

A mulasztások súlyát az érzi fájóbban, akire kötelességteljesítés közben tör rá a leaglózó fáradtság. Annak nemcsak a tehetetlenség fáj, hanem a lelkiismerete is szirénázni kezd. Szabó Lőrinc is hangoztatja – nem is egy versében –, hogy „fáradt vagyok”. Volt rá oka: a szellemi robot akkor is kimerítő, ha az egyéni boldogulásért s a családja iránti felelősségből járja a taposómalmot, s költőként csupán lopott órákban adózhat kedve szerint a szellem, a szépség, a rigófütty, az ölelés örömeinek.

Sokszorosan megnöveli azonban a felelősség súlyát, ha a költő a társadalmi szabadság, igazságosság és fölemelkedés szolgálatába áll. Az ilyen alkotó nem csupán a műzsák ajándéka, az ihlet szeszélyei szerint végzi munkáját. A „nyergelj, nyargalj” ösztönzésére is épp oly készséggel hallgat. Ennek a „súgásnak” engedelmességgel is alkothat remeket.

A *Pihető* című vers elterpeszkedő „ős lustaságában” én elsősorban a felelősség, a lelkiismeret embernyi súlyát érzékelem.